

Черноморският регион: Стратегически баланс и политики

Въведение

В стратегическо и политическо отношение Черноморският регион се оформи през 90-те години на миналия век като следствие от два ключови процеса на международната сцена. **Първият** е разпадането на Съветската империя и мощната вълна на демократизация, която върна независимостта и суверенитета на държавите от Централна и Югоизточна Европа, принадлежащи към съветската сфера на влияние след 1945 г. За бившите съветски републики в Източна Европа краят на комунизма отвори един процес на трансформация, по-дълбок от обикновената демократизация на политическата система. Постсъветските общества изпитаха един възроден прилив на енергия за модерно държавно строителство, което ги постави на пътя към пълното членство в общността от свободни европейски държави.

В общи линии, държавното строителство завършва на Стария континент до 1919 г., когато последните европейски империи се разпадат и дават началото на една Европа на модерните нации. Завземането на властта от болшевиките през 1917 г. сложи край на участието на руските имперски провинции в този процес на държавно строителство и отложи тяхното преобразуване в модерни нации със седем десетилетия.

След 1990 г. се възобнови мощен процес на национална еманципация на територията на бившия Съветски съюз. Черноморският регион стана динамична сцена на новопоявяващи се национални интереси, търсеци легитимация и интеграция в новото международно статукво.

Вторият ключов процес, оказващ влияние върху регионалната обстановка в Черноморието, е силното желание за диверсификация на енергийните доставки за Европа от изток. След енергийната криза от 1973 г. европейската енергийна зависимост от Близкия изток нарасна значително, с всичките стратегически и демографски последици, които Европа и Западът като цяло трябваше да понесат. Единственият алтернативен маршрут за енергийни доставки от изток минаваше през руско-съветски територии и беше изцяло контролиран от Москва. Разпадът на Съветския съюз през 1991 г. отвори една уникална възможност за индустриално развитите държави да построят инфраструктурата и да използват енергийните източници на Каспийско море и Централна Азия, където се появиха нови национални държави след многовековното имперско владичество на Москва. Черноморско-Каспийският маршрут бързо се превърна в жизненоважен стратегически коридор, предоставящ възможност за инфраструктурни проекти и енергиен трансфер от изток на запад.

И двата процеса, описани по-горе, допринаесоха за една обстановка на много интензивно демонстриране на стратегически интереси и надпревара за влияние сред международните играчи в и около Черноморския регион. Самото море, което исторически е било доминирано от две велики сили – Русия и Турция – в миналото е служило като разделителна линия на руските и османските имперски интереси. То се превърна във възлов

елемент от Желязната завеса между Изтока и Запада след 1945 г. Периодът на 90-те години на 20-ти век бележи трансформацията му в един динамичен нов регион с растящ потенциал за икономическо сътрудничество и разнопосочност на стратегически амбиции.

Европейско и американско участие в Черноморския регион през 90-те години

През 90-те години интересът и на Европа, и на САЩ към Черноморския регион беше по-скоро общ и дългосрочен, отколкото активен и прагматичен. Европа и Западът като цяло бяха изненадани от демократичните трансформации в Централна и Югоизточна Европа, от войните в бивша Югославия и от разнообразните предизвикателства към сигурността в един нов, глобализиран свят. Черноморският регион сам по себе си не предлагаше привлекателна среда за успешно сътрудничество: бившите съветски републики бяха в състояние на хаотично реструктуриране и междуетнически борби. Русия беше в защитна позиция и в търсене на нова идентичност. Болезнени преобразувания се провеждаха в България и Румъния, където демократизацията трябваше да се бори не само с останки от стария режим, но и с незавършената модернизация на значителни сегменти от обществото. В този контекст, планирането на стратегически енергийни проекти все пак се случваше в големите международни компании и в правителствата на Запад, но изпълнението на тези проекти беше забавено. В Баку беше основан Каспийският петролопроводен консорциум и проектът Баку-Тбилиси-Джейхан беше одобрен с ключовата подкрепа на САЩ. Въпреки това, до края на 90-те години не бяха предприети никакви значителни стъпки за стратегическа и икономическа трансформация на Черноморско-Каспийския регион.

Мотиви зад стартирането на ЧИС като първия механизъм за регионално сътрудничество

Черноморският регион се появи като стратегическа концепция и стратегически обект за първи път в предложението на Турция да се създаде Организацията на Черноморското икономическо сътрудничество (ЧИС) от 1992 г. Турската страна беше изкушена от възможността да увеличи влиянието си – икономическо, културно и стратегическо – върху новоеманципираните бивши съветски републики. Въпреки това, съществуваше опасността, че болезнената чувствителност на Русия по този въпрос може да въвлече Турция в прекалено големи рискове.

Уязвимостта на Русия и изненадващите възможности за общи интереси между традиционни врагове в региона – Москва и Анкара – накара турското правителство да приложи една внимателна и балансирана стратегия за развитие на многостранните отношения в Черноморския регион. Проектът включва Русия като равноправен втори партньор и на практика цели да възстанови двустранната руско-турска хегемония над Черно море, но хегемония, базираща се на сътрудничество и съгласие, а не на съперничество и конкуренция. В тази стратегия няма губещи. За Турция – защото Анкара си осигурява инструмент да оперира без възражения в тюркските републики на Централна Азия. За Русия – защото Москва се нуждае от влиятелни икономически и стратегически партньори като Турция. Предложението за ЧИС е по-нееднозначно за България и Румъния, които се стремят към членство в ЕС и които таят страхове от тотално пропадане в тази доминирана от Русия и Турция парадигма на регионално сътрудничество. На практика ЧИС в голяма степен остана една фасада, демонстративен формат на регионално сътрудничество, който не адресира и не

оказва влияние на икономическия и политическия дневен ред на региона. Институционалният капацитет на постсъветските държави през 90-те години беше прекалено ограничен, за да позволи ефективни схеми на регионално сътрудничество. Етническите конфликти между съставляващите страни-членки намалиха оскъдните шансове за общи проекти и партньорства. ЧИС беше и остава само номинален формат за регионално сътрудничество в Черноморието.

11 септември и промяната в стратегическата обстановка

Стратегическата обстановка в Черно море се промени доста бързо след 11 септември. Както Роналд Асмус и Брус П. Джаксън твърдят в статията си от 2004 г. *Черно море и границите на свободата*: „Тези събития започнаха да изтласкват Черно море от периферията към центъра на вниманието на Запада. В същото време те подчертаха факта, че Западът днес няма последователна и значима стратегия по отношение на региона...”

Несигурността в отношенията между ислямския свят и Запада направи енергийните доставки от Каспийско-Централноазиатския регион много по-привлекателни и дори спешни. Този приоритет съвпадна и с променящата се обстановка в Източна Европа. През 90-те демократизацията повече или по-малко успя да трансформира страните от бившия съветски блок в Европа. В две последователни вълни на разширение НАТО достигна бреговете на Черно море, включвайки всички бивши съветски сателити и създавайки интегрална система за сигурност за цяла Европа под егидата на евроатлантическата отбранителна общност. ЕС беше на прага на Голямото разширение, което да включи страните от ЦИЕ като пълноправни членки.

След десетилетие на болезнено държавно строителство и спорна еманципация от бившия си имперски господар, бившите съветски републики около Черно море концентрираха усилията си в посока независимо демократично развитие. „Цветните революции” в Грузия през 2003 г. и Украйна през 2004 г. поставиха началото на по-нататъшната експанзия на демократичното държавно строителство в териториите на бившия Съветски съюз. Това беше момент, в който историческият процес и стратегическите интереси на Запада съвпаднаха, за да създадат и подпомагат една стратегия на ‘закотвяне’ и по-нататъшна интеграция на Черноморския регион към евроатлантическата общност.

Между 2002 г. и 2005 г. на международни конференции и в учебни групи, организирани от Германския фонд „Маршал” на Съединените щати, бяха координирани усилията на мозъчни тръстове, представители на НАТО и ЕС и на Държавния департамент на САЩ за изработването на стратегически план за интегрирането на черноморските страни в евроатлантическата общност. Демократичният процес в Грузия и Украйна окуражи международната политика за подпомагане на институционалните и обществени реформи в бившите съветски републики от Черно море и региона. Организацията ГУАМ засили политическото сътрудничество между бившите съветски страни при защитата на независимостта и свободата им на избор на фона на възраждащите се имперски практики на Москва. Новите членки на НАТО и ЕС от ЦИЕ създадоха организации за подкрепа и интеграция на новите демокрации от постсъветското пространство – Общността на демократичния избор, Черноморския форум в Букурещ, и т.н. Една нова вълна на демократично държавно строителство на Изток набираше сила, мотивирана от успешната демократична трансформация и интеграция на бившите комунистически общества от ЦИЕ в европейската и атлантическата общност.

Факторът Русия

Но процесът на демократизация на бившите съветски републики от Черноморието среща много по-големи противоречия и съпротива в сравнение с този на Централна и Югоизточна Европа през 90-те години. Първо, бившите съветски републики бяха много по-малко подготвени за демокрацията от страните в ЦИЕ. Недостатъчни нива на модернизация, крехък институционален опит на ново появилите се независими държави, високи нива на междуетническо противопоставяне представляват само част от тези значителни препятствия за успешна демократична промяна. Но ключовата пречка беше и остава възраждащата се неоимперска стратегия на Русия.

Русия изплува от разпада на Съветския съюз с една ключова дилема на идентичността. Дали Русия щеше да се развие като модерна национална държава, дали щеше да се реконституира като демократична федерация от модерни нации, или щеше да се върне към имперска формула на държавна идентичност – това бяха трите главни избора пред руските елити след падането на комунизма. Деветдесетте години бяха характеризирани с доста трескав и противоречив процес на демократична и пазарна трансформация на Русия, който доведе до една система на олигархичен контрол върху правителството и икономиката и растяща опасност от сепаратизъм и институционална неефективност. Огромната териториална протяжност и многоликата общностна нееднородност на Русия се оказаха твърде високи прегради за образуването на унитарна руска национална държава. Чеченският сепаратизъм и автономистките амбиции на други общности (като татарската) направиха алтернативата за демократична мултинационална федерация неиздържана или поне трудна за поддържане. С предаването на властта от Елцин на Путин опцията за имперско възраждане набра скорост.

На практика Русия на Путин никога открито не е заявявала имперската си легитимация. Всъщност правителството на Путин се опитва да запази един гъвкав баланс между трите опции на идентичност, споменати по-горе. В конституционен смисъл Русия остава федерация от народи, въпреки че процесът на властова централизация лиши регионите от ключови елементи на самоуправление – като правото да избират сами своите губернатори, например. Като държавна идеология Русия е „суверенна демокрация” (терминът е използван за пръв път от президентския съветник Владислав Сурков през 2006 г.), търсеца легитимация в консервативните конституционни теории от 19-ти и 20-ти век като например тези на Франсоа Гизо и Карл Шмит (познати също като „авторитарен либерализъм”). Що се отнася до реална политика, Русия при Путин започна да следва стратегия за възстановяване на един имперски проект в рамките на актуалния си ресурсен потенциал на регионална сила. Тази стратегия се осъществява на две нива – и двете имащи директно влияние върху развитието на Черноморския регион.

Първата част от стратегията се отнася за постсъветското пространство – по-специално за тези бивши съветски общества, които се осмеляват да изберат свой собствен, независим път към демокрацията. Москва ядосано отстоява своите ‘права’ да запази ‘сфера на влияние’ над постсъветското пространство като пречи на страни като Грузия и Украйна да се присъединят към НАТО и да се борят за членство в ЕС в бъдеще. Съмнително е обаче дали Кремъл се опасява точно от разширение на НАТО на бившата съветска територия. Истинската заплаха за руската „суверенна демокрация” е не разширението на НАТО, а самият демократичен избор на Тбилиси и Киев, който дава ‘лош пример’ на руските граждани – и

следователно застрашава сигурността на Русия. Москва систематично налагаше своето влияние върху украинските институции чрез масови подкупи, интензивни разузнавателни операции и енергийни кризи, застрашаващи функционирането на украинската държава. В Грузия, където тези методи срещнаха пречки, Москва проведе пълномащабна война, осакатявайки грузинската държава и откъсвайки парчета от грузинската територия. Не НАТО, а самата независимост на Грузия и Украйна е неприемлива за Кремъл.

Второто ниво на възраждане на руската имперска стратегия се прилага по отношение на бившите сателити от ЦИЕ. Използвайки монопола си в доставките на енергия, Москва се стреми към разединение на европейските енергийни интереси, към разпространение на огромни суми подкупи сред посткомунистическите елити на ЦИЕ и към дестабилизация на крехката нова демократична система в източната част на Европа. Целта на всички тези похвати е да се разруши новото статукво на обединена демократична Европа и да се създаде голяма буферна зона на нестабилност и несигурност между Русия и западната част на Европа. Тази паневропейска стратегия на Русия си заслужава да се разгледа, защото Черноморският регион е фокуса на действията на Русия – и срещу бивши съветски републики като Грузия и Украйна, и срещу посткомунистическа Европа, чиито най-уязвими части са на югозапад от Москва и на Балканите.

Турция като фактор в Черноморския регион

Процесът на стабилизация и разширяване на демократичните реформи в Черноморския регион до голяма степен зависи от политиката на втората по големина страна и важен регионален стратегически фактор – Турция. Като ключова страна-членка на НАТО още от 50-те гони на 20-ти век и като кандидат за членство в ЕС, Турция би трябвало да подкрепи и подпомага демократичните процеси в Черноморския регион, но равносметката за Турция като страна, подпомагаща евроатлантическата стратегия за Черно море е доста спорна. Анкара подкрепи България и Румъния за членство в НАТО, но позицията и интересите на Турция по повечето други въпроси в региона се приближават повече към тези Москва отколкото на Брюксел. Гръбнакът на турската позиция е отказ да се допускат многонационални сили на НАТО в и около Черно море. Турция преследва класическа национална стратегия на опазване на традиционните си райони на влияние от външна намеса, включително и от съюзниците си от НАТО. Позовавайки се на Конвенцията от Монтьро от 1936 г., Анкара отказва да отвори Черно море за многостранни операции по сигурността на НАТО "*Active Endeavour*" в Средиземно море, и организира свои собствени инициативи като "*Black Sea Harmony*". По този начин Турция преследва интереси, които са много по-близки до позициите на Русия, отколкото до тези на евроатлантическата общност. Съществува стабилен консенсус между Анкара и Москва, че Черно море трябва да остане самодостатъчно и изолирано по отношение на сигурността и международното сътрудничество. С други думи това означава, че регионът трябва да остане зона на общи руско-турски интереси, какъвто е бил векове наред. Тази позиция не би трябвало да бъде споделяна обаче от евроатлантическата общност и от по-малките черноморски страни (вкл. членовете на НАТО България и Румъния), които разчитат на евроатлантическата система за своята сигурност.

Участието на САЩ в региона

Очевидно е, че приобщаването на Черноморския регион към Евроатлантическата общност не може да стане единствено като се разчита на усилията на по-малките страни от региона. За да се противодейства на откритата враждебност на Русия към демократизацията и независимостта на бившите съветски и бившите комунистически страни в района, както и за да се балансира спрямо противоречивата позиция на Турция, е нужна много по-голяма стратегическа съсредоточеност. Стратегиите и на двата големи международни играча в региона – САЩ и ЕС – са от съществено значение в насърчаването на интересите на Евроатлантическата общност и реформаторските амбиции на новите независими държави в Черноморския регион. Правителството на САЩ винаги е било главният гарант за отварянето на Черноморско-Каспийския коридор за свободна международна търговия и за планиране на колективна сигурност. Русия цели да блокира, да „затапи“ Черноморския регион, особено Южен Кавказ, за да попречи на международната търговия и на установяването на зона на сигурност в Каспийския район и Централна Азия – два ключови сегмента от постсъветските стратегически територии. Съединените щати подкрепят точно обратното – свободен достъп, свободна търговия, свободни енергопотоци към Европа и Запада. Русия цели систематично да дестабилизира новите независими общества като Грузия, като провокира етнически конфликти и открити войни (когато се налага), за да ‘запеча’ целия Черноморско-Каспийско-Централноазиатски регион за своя собствена стратегическа употреба. САЩ имат за цел да отворят, да подпомогнат новите независими държави по пътя им към демокрация и просперитет като част от интегрирането на големия Черноморско-Каспийски регион в Евроатлантическата общност. Затова САЩ са ключовия съюзник на страните от региона в техните амбиции за независимо демократично развитие, а самите страни са най-преданите партньори и съюзници на Америка в изпълнението на нейната стратегическа Евроатлантическа програма за Черноморско-Каспийския регион.

За съжаление тази американска стратегия се реализираше доста непостоянно и противоречиво през последното десетилетие. След динамичния старт в първите години на новия век, Евроатлантическата стратегия за Черно море понесе значителни неуспехи в контекста на „войната срещу тероризма“ и кампанията в Ирак след 2003 г., която погълна целия стратегически потенциал на свръх-силата САЩ. Мощното възраждане на Русия при Путин и тихото отдалечаване на Турция от Запада в черноморската ѝ политика станаха факт благодарение на относително слабото американското стратегическо присъствие в региона през последните 5-6 години. По този начин, стратегическата цел за ‘закотвяне’ на Черноморския регион в Евроатлантическото пространство не беше постигната и в най-добрия случай то ще бъде отложено за бъдещето. Днес около Черно море имаме една среда на стратегическо съревнование и растящо напрежение, чиято причина е на първо място ревизионистичната политика на Русия. Грузия е парализирана и сразена след войната с Москва. Украйна е лишена от своя потенциал за държавно строителство, отслабена от систематичното предизвикване на конфликти в институциите ѝ. Импулсът на Румъния да бъде Европейския и Евроатлантическия застъпник за Черно море утихна. Посткомунистическото правителство на България (2005 – 2009 г.) напълно изостави всякакви независими, прозападни позиции и де факто се съюзи с руско-турската ос в дневния ред на Черноморската политика. Къде в този контекст можем да открием Европа?

Политики и роля на ЕС в региона

ЕС не е имал политика спрямо Черно море почти до 2007 г. През 90-те години на миналия и първите години на този век големите европейски държави бяха изненадани от процесите на трансформация в източната част на континента, а бавното развитие на Общата външна политика и политиката на сигурност на ЕС не позволи Европа ефективно да се справи и управлява кризите в бивша Югославия. Европа присъстваше в Черноморието само чрез усилията си да подпомогне реформите в България и Румъния, както и чрез политиката си спрямо Русия. Постсъветското пространство получаваше някаква финансова подкрепа по линия на програми за помощ като TACIS, а европейската черноморска политика до голяма степен беше делегирана на организации като ОССЕ и Съвета на Европа. След 2005 г. Черноморският регион беше включен в новосформираната Европейска политика на съседство (European Neighborhood Policy, ENP), без никакъв акцент върху дневния ред на Черноморския регион. С приемането на България и Румъния в ЕС през 2007 г., Съюзът не можеше вече да не формулира своя черноморска политика. През април 2007 г. в Брюксел беше публикуван документ под името Черноморска синергия (Black Sea Synergy), който отвори един процес на специално планиране на политики на ЕС за Черноморския регион. Синергията беше важна стъпка напред, но представляваше един доста предпазлив подход на ЕС към региона. Синергията се фокусира върху определени конкретни политики – транспорт, околна среда, енергия, търговия и добро управление – като избягва да дефинира общо и стратегически региона или някаква рамкова политика спрямо него. Освен това документът визира ЧИС като едва ли не единствения институционален инструмент за провеждане на черноморската политика на ЕС. В Синергията прозира натискът, оказан на Брюксел от страна на Москва и Анкара, особено като се има предвид, че ЕС нямаше дори статут на наблюдател в ЧИС по това време.

Черноморската синергия беше последвана от няколко инициативи на ЕС, като най-значимите от тях бяха Програма ENP+ от 2007 г., предложена от Германия, и Източно партньорство от декември 2008 г. ENP+ беше важна стъпка в диверсификацията на европейската стратегия спрямо съседите от юг и изток (от Черноморския регион). Докато пред средиземноморските партньори на ЕС не стои перспективата за пълна интеграция с ЕС в който и да било момент в бъдещето, на източните партньори се гледа като на потенциални членове на ЕС и част от европейското икономическо и стратегическо пространство. Предвид набиращата сила възпрепятстваща политика на Русия в постсъветското пространство и специалния статут на Турция като преговарящ кандидат за членство в ЕС, Швеция и Полша инициираха в началото на 2008 г. предложение за политика на ЕС към страните от постсъветското пространство (без Русия). Тази инициатива сложи основите на европейския проект Източно партньорство, който има потенциала да се превърне в пълноценна европейска стратегия за развитието на източните съседи на ЕС. Източно партньорство отваря европейското икономическо пространство за бившите съветски републики-съседи, залага на по-силни политически връзки, обща енергийна сигурност, повече мобилност и възприема многостранния подход, който е съществен за една истинска регионална стратегия. (Меморандум/08/762, Брюксел, 3 декември 2008 г.). От всички държави, включени в Източно партньорство, само Беларус не е държава от Черноморския регион (освен приморските Украйна и Грузия, Партньорството включва страните от по-широкия Черноморски регион, като Молдова, Армения и Азербайджан).

При оценката на подхода на ЕС към Черноморския регион, трябва да се признаят няколко съществени ограничения на европейската стратегия. Първо, ЕС можеше да предложи една успешна стратегия за регионално развитие. Предвид сегашното ниво на сближаване в Общата външна политика и политика на сигурност на ЕС, можем да очакваме само непреки

ползи от европейските стратегически програми за сигурността на региона. Второ, ефективността на европейската политика ще бъде подкопана от растящия натиск от страна на Москва. Европейският подход може да бъде по-мек и склонен на компромис, но основната цел на партньорските програми на ЕС е да подсилят и стабилизират развитието на бившите съветски републики – нещо, което Москва вижда като заплаха към себе си. Това, което ЕС построи, Москва ще се опитва да разруши. Трето, успехът на Източно партньорство зависи и от вътрешните процеси в самия ЕС, който среща сериозен натиск отвътре при опитите си да обедини интересите на страните-членки в една обща позиция на ЕС в области като енергийната сигурност, търговията, разпределението на фондове и др.

Заключение

Черноморският регион днес е поле на интензивно стратегическо съперничество между няколко групи интереси.

Първо, налице са интересите на евроатлантическата общност да отвори региона за свободна търговия, енергиен износ, демократизация и обща сигурност – т.е. да интегрира региона в Евроатлантическото пространство.

Второ, в рамките на евроатлантическото пространство е налице и по-умерения и нерешителен (заради зависимостта си от Русия) интерес на ЕС. Има видимо разногласие между страните-членки на ЕС колко далеч Съюзът може да стигне, за да преодолее възпрепятстването на сигурността и развитието на бившите съветски общества от страна на Русия, като част от един по-голям европейски проект за бъдещето.

Трето, Черноморският регион е изправен пред възраждащата се стратегия на Русия да възвърне регионалната си хегемония, основаваща се на ‘легитимните’ ѝ интереси като голяма международна сила. Стратегията на Москва е болезнена и разрушителна, защото тя отнема на страните от региона тяхното легитимно право да се развиват като независими, нормални и суверенни демократични общества, които да упражняват правото си на избор. Русия провокира етнически сблъсъци, въоръжени конфликти и подмолни операции, за да отстрани бившите съветски общества от пътя им към европейската и евроатлантическата интеграция като суверенни демократични държави. Трудно е да се очаква организирано международно усилие да се вмени на Русия задължението да се държи като отговорен член на цивилизованата международна общност.

Четвърто, една група интереси от ключово значение представлява позицията на Турция. Анкара се опитва да съчетае два подхода в стратегията си за региона, които в известен смисъл са самоизключващи се. От една страна Турция твърди, че е интегрална част от европейската и евроатлантическата общност и нейните стратегически интереси. От друга страна черноморската политика на Анкара е подпътена с идеята за национален екслузивитет и с нелегитимната претенция, че ‘единствено’ Турция представлява евроатлантическата общност в Черно море. Европейската парадигма за взаимна зависимост като предпоставка за обща сигурност и развитие се приема от Турция само когато тя е в привилегирована позиция (с правото на вето като член на НАТО) в процеса на вземане на решения за други региони и техните проблеми. Когато става дума за Черноморския регион, Турция демонстрира уникалността на националните си интереси, което я прави по-близък съюзник на Русия, отколкото на Западния свят.

И не на последно място, в Черноморския регион са налице интересите на по-малките бивши комунистически и бивши съветски републики, търсещи легитимност на

стремежа си към независимост. Тези страни биха желали да видят региона като интегрална част от Европа и евроатлантическия свят. България и Румъния вече постигнаха членство в НАТО и ЕС, макар че тяхното вътрешнополитическо развитие доказва нуждата от повече усилия на двете общества в посока пълна интеграция в европейската общност. Украйна, Грузия и Молдова се борят за правото си на самоопределение като суверенни демократични страни. Те трябва да проведат институционални и обществени реформи, които да ги отведат до прага на Европа. Армения и Азербайджан следват по-дистанциран подход, съобразен със специфичния дневен ред на развитието си, но декларират основната си амбиция един ден да се присъединят към институциите на евроатлантическия свят.

Черно море остава една разделителна линия, където силите на имперското минало и на модерното, демократично настояще се състезават за правото си да определят бъдещето на региона.